

ЉИЉАНА С. ЈЕРКОВИЋ¹

МИЛЕ Ђ. ИЛИЋ²

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ ПЕДАГОГИЈЕ
РЕПУБЛИКА СРПСКА, БИХ

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПОРОДИЦЕ И МОРАЛНА РАЗВИЈЕНОСТ УЧЕНИКА

САЖЕТАК. Респектујући потпуније дефинисање савремене породице, преферирајући унутарпородичне одреднице наспрам њених вањских обиљежја и ослањајући се на резултате претходних тангентних проучавања утицаја породице на формирање личности потомака, припремљено је и спроведено емпиријско истраживање односа између степена функционалности породице и моралне развијености ученика старијег школског узраста (адолесцената).

Циљ истраживања био је да се установи да ли постоји статистички значајна корелација функционалности породице са димензијама моралне развијености ученика и са њиховим општим школским успјехом. Истраживањем је било обухваћено 220 ученика старијег основношколског узраста.

Установљено је да око двије трећине ученика процјењује своју породицу као оптимално функционалну, а да остали испитаници сматрају да живе у породици која није на том нивоу функционалности. Сваки трећи испитаник рецепира своју породицу као адекватно функционалну, а није занемарљив број ученика (7,27%) који запажа своју породицу средње функционалном (а такве породице у Биверс систему означене су као дисфункционалне).

Највећа просјечна постигнућа на тестовима моралне развијености постигли су ученици из оптимално функционалних породица, а најма-

¹ ljiljana.jerkovic@ff.unibl.org

² mile.ilic@ff.unibl.org

Рад је примљен 8. јуна 2020, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 6. јула 2020.

њи просјечан број бодова остварили су ученици средње функционалних породица. Разлике су статистички значајне не само на тим тестовима већ и у општем школском успјеху, као контролној варијабли

Утврђена је статистички значајна корелација између нивоа функционалности породице и постигнућа ученика на тестовима моралне развијености. У раду су наведене друштвене и педагошке импликације резултата истраживања.

КЉУЧНЕ функционалност породице; дисфункционалност породице; Биверс систем; морална развијеност; моралне особине; познавање карактера; суђење у социјалним ситуацијама; општи успјех.

УВОД

Током историјског развоја цивилизације, породица је мијењала величину, структуру, обиљежја и функције, међу којима је и њена васпитна функција, у чијем центру је и дејство породичног контекста на морални развој личности дјецe и младих. Стално се повећава број различитих типова, облика и структура породице, па се мијења и појмовно одређење ове темељне друштвене заједнице. Према савременом најширем поимању, породица је заједница родитеља/старатеља „или најмање једне одрасле особе и дјецe или најмање једног дјетета, који живе у истом домаћинству, чији однос се заснива на крвном сродству, законској (брак, адопција) или обичајној регулативи, а њихове потребе се функционално задовољавају“ (Ilić, 2013, стр. 48). У тој дефиницији обухваћени су сви облици и варијанте породица, а не само они типови потпуних породица заснованих на хетеросексуалној вези крунисаном браком и на крвном сродству потомака. Осим друштвене мисије (која се остварује у непосредном и ширем социјалном окружењу), апострофирано је функционално задовољавање индивидуалних потреба дјецe и младих и одраслих чланова породица.

Интердисциплинарно научно су идентификоване међузависно испреплетене функције породице: репродуктивно-емотивна, економска, заштитна, забавно-рекреативна и васпитна (у којој се остварују прожете компоненте васпитања: физичко-здравственог, интелектуалног, моралног, религијског или атеистичког, радног, естетског, еколошког, грађанског...). Ранији структурални приступ изучавању породице замијењен је савременом функционалном истраживачком оријентацијом. „Када се процјењује интегрална или укупна функционалност породице

која је нарочито битна за подизање и васпитање дјеце у првом плану су *породични процеси*. Мањи је нагласак на *форми, сасијаву, стирукијури породице*“ (Плић, 2013, стр. 115). Углавном су превазиђене заблуде да је свака нецјеловита (непотпуна, једнородитељска, разведена, ванбрачна, старатељска) породица дисфункционална у подизању и васпитању дјеце и младих и да је свака цјеловита (потпуна, интегрисана) породица у свему, па и у породичном васпитању функционална и успјешна. Интрапородичну атмосферу не детерминишу спољна обиљежја (величина, састав, формални начин уређености односа међу њеним члановима), него прије свега „систематско-интерактивни и функционални критерији“ (Раšалић-Kreso, 2003, стр. 294).

У педагошко-психолошкој литератури појам функционалне породице није прецизно одређен. Већина аутора (Barker, 1992; Goldenberg & Goldenberg, 2008; Ekerman, 1987; Olson, 2000; Раšалић-Kreso, 2003; Todorović, 2017) сагласна је са тим да је функционална она породица која успјешно остварује већину својих задатака, која узима у обзир потребе својих чланова и која ствара повољан амбијент за развој здравих и професионално и друштвено продуктивних људи. У овом раду под функционалном и здравом породицом подразумијеваће се она породица која успјешно остварује своје циљеве или која се приближава томе у подизању и васпитању дјеце и младих, у остваривању родитељства/старатељства, у његовању менталног и физичког здравља свих чланова породице, те подршци њиховој професионалној, личној и друштвеној афирмацији. „Хипотеза о здравој породици може се одредити врстом и степеном успјеха који породица постиже у остваривању својих основних функција. Породица постиже здравље уколико испуњава биолошке потенцијале односа родитељ – дијете и односа муж – жена; она мора бити добро постављена јединица која ће обезбједити заштиту од опасности и материјална задовољења потреба за опстанак; она мора припадати заједници и мора бити с њом интегрисана споља; она мора бити интегрисана изнутра, сложна и способна да сама стабилизује и испуни потенцијале узраста; она мора сачувати флуидну, еластичну способност да се прилагођава промјенама... мора имати циљеве и реалистична умјесна и остварива схватања вриједности“ (Ekerman, 1987, стр. 383).

Од степена функционалности-дисфункционалности породице знатно зависи и ниво њене дјелотворности у подстицању развоја племените, хумане, социјализоване и друштвено позитив-

но ангажоване личности младих, што је и општи циљ (смисао) моралног васпитања. Незаобилазна је улога породице у остваривању сљедећих кључних задатака моралног васпитања дјеце и младих;

- 1) стимулисање што успјешнијег усвајања моралних сазнања (појмова, правила, норми);
- 2) подршка у формирању моралних увјерења, врлина и вриједности;
- 3) оспособљавање појединаца за морално дјеловање и понашање у стварности (Ilić, 2013, стр. 282).

Топла емоционална атмосфера, флексибилна интеракција, ненасилна комуникација, демократско одлучивање при доношењу породичних одлука прожети су сегменти савремене функционалне породице који у дуготрајном и сложенем процесу позитивно дјелују на остваривање наведених задатака моралног васпитања дјеце и младих.

Од породичног контекста, моралног (или неморалног) понашања родитеља/старатеља и других чланова породице у великој мјери ће зависити да ли ће се развити морално позитивне особине личности дјетета и адолесцента, као што су: хуманизам, емпатичност, алтруизам, поштење, искреност, друштвеност, одговорност, дисциплинованост, самопоуздање, самосвијест, скромност, толерантност итд.

Респектујући наведена тематски релевантна сазнања породичне педагогије, темељне поставке етике и аксиологије о моралу, психолошка проучавања процеса моралног формирања личности и педагошке парадигме о моралном васпитању, неопходно је експлицитирати теоријска полазишта и претходна истраживања релација између функционалности-дисфункционалности породице и моралне развијености ученика старијег школског (адолесцентског) узраста на коме постоји одређени степен познавања моралних појмова, норми, начела; усвојености моралних увјерења, вриједности и моралног понашања. На тим основама развијен је методолошки концепт извршеног емпиријског истраживања повезаности тих варијабли. Из презентованих и анализираних резултата истраживања изведени су закључци и педагошке импликације.

ТЕОРИЈСКА ПОЛАЗИШТА И ПРЕТХОДНА ИСТРАЖИВАЊА

Протагонисти постмодерног либерализма и персоналног индивидуализма (Bennett, 2006; Gardner, 2005; Dahl, 1999, 2006; Kelly, 1955, 2009) залажу се за проширивање слобода и права појединца у даљем развоју друштва и за ограничавање наметања спољњих ауторитета попут државних институција и формално-породичних организационих форми и односа. Поменути научници истичу да се повећава број еманципованих појединаца који своје економске, креативне, информативне, културолошке, рекреативно-забавне, образовне и друге потребе задовољавају у специјализованим институцијама и организацијама ван породице, па да им није потребна породица. Међутим, они глорификују тенденције да поменуте и друге породичне функције у све већој мјери преузимају изванпородичне друштвене институције и специјализоване привредне, услужне, педагошке, културне и друге организације. То олакшава функционисање савремене породице и егзистенцију њених чланова, а не може да замијени интегралну функционалност породице у животу појединца и развоју сваке друштвене заједнице. Породица и даље остаје примарна друштвена заједница (основна ћелија друштва) са сљедећим обиљежјима:

- 1) породице свих организационих облика и структура задовољавају потребе биолошке и друштвене репродукције;
- 2) породични живот чланова породице одвија се у заједничком дому (домаћинству) у коме се остварују реципрочне породичне улоге и психодинамични интрагенерацијски и интергенерацијски односи;
- 3) изражено је осјећање припадности породици сваког њеног члана, те он поред личног има и породични идентитет или скуп препознатљивих породичних позитивних и/или негативних карактеристика;
- 4) солидарност и сарадња представљају основу успјешног обављања породичних улога и хармоничне организације породичног живота;
- 5) потпунија партиципација и кооперација личности у породичном животу не заснива се само на њиховим рационалним, већ и емоционалним везама;

- б) породица је група која испуњава основне потребе дјетета за људским контактом и комплексном интеракцијом у којој оно учи да разликује сопствену улогу од других чланова и поима реалност као и одрасли (Ilić, 2013, стр. 100).

Научним истраживањима идентификоване су и једнородитељске (и друге некомплетне) породице способне да очувају породичну кохезију, да пруже неопходну сигурност и подршку младима, да развијају емотивну топлину балансирану са досљедним његовањем одговорности и да оптимално допринесу њиховом несметаном психофизичком развоју. Те породице су функционалне (здраве). Поред функционалних комплетних породица, пронађене су по структури потпуне породице које нису тако успјешне, те су назване дисфункционалним, јер не обезбјеђују услове за превенцију породичних проблема, нити успјешно одрастање и васпитање (чија је интегрална компонента морални развој личности) дјеце и младих.

Ниво успјешности у остваривању функција било које породице утврђује се процјеном квалитета процеса, исхода и односа међу њеним члановима. Такав приступ укупној функционалности породице објективнији је према алтернативним, односно неконвенционалним породицама које величином, саставом, структуром, обликом одступају од конвенционалне (идеално типске, комплетне, потпуне, цјеловите породице). Тиме се превазилазе и раније глорификације функционалности цјеловите, потпуне, комплетне породице, на једној страни, те пренаглашавање дисфункционалности нецјеловите, непотпуне, некомплетне, дефицијентне, „крње“ породице, на другој страни.

Респектујући одређене критерије, истраживачи су установили различите карактеристике функционалне и здраве породице.

Током дугогодишње праксе Беквар и Беквар (Becvar & Becvar) установили су сљедеће карактеристике здраве породице:

- „а) легитиман извор ауторитета, временом успостављан и подржан;
- б) стабилан систем правила успостављен и досљедно примјењиван;
- ц) стабилна и досљедна подјела скрбничких и одгојних обавеза;
- д) ефикасан и стабилан одгој и брачни односи;
- е) дефиниран скуп циљева ка којима се усмјерава обитељ у цјелини, али и сваки појединац;

ф) довољан степен флексибилности и адаптивности у прилагођавању нормалним развојним изазовима као непредвиђеним кризама“ (Becvar & Becvar, 1982, стр. 74; према: Pašalić-Kreso, 2004, стр. 295–296).

Већина успјешних потпуних и непотпуних породица има готово све наведене карактеристике различитих комбинација интензитета.

Крисан, Мур и Зил (Krysan, Moore & Zill) идентификовали су девет карактеристика породице која може успјешно да рјешава своје проблеме и да остварује своје циљеве (што су показатељи здраве породице): „адаптивност; оданост, приврженост обитељи (појединих чланова, али и цијеле обитељи); комуникација јасна, отворена и учестала; охрабривање сваког појединца да развија осјећај припадања, али и подржавања у индивидуалном развоју; изражавање поштовања и уважавања; религијско/духовна оријентација (али без консензуса који специфичан аспект религије је важан); друштвена ангажираност, која чини вањске ресурсе доступним за адаптирање и сналажења; јасне – флексибилне улоге; задовољавајући квалитет и квантитет заједнички проведеног времена“ (Krysan, Moore, Zill, 1990). Међу наведеним карактеристикама су и оне које садрже развој социјализацијских и морално-развојних компетенција дјецe и младих у породици.

Фенел и Веинхолд (Fennel & i Weinhold) истакли су сљедеће карактеристике функционалне, здраве породице: „а) границе субсистема су јасне и могу бити промијењене, ако то обитељ захтијева; б) обитељска правила су јасна и праведно примјењивана, а могу бити промијењена уколико се промјене обитељски услови; ц) чланови обитељи јасно разумију и прихватају своје улоге; д) охрабрује се индивидуална аутономија, али се подржава и смисао за обитељско јединство; е) комуникација је јасна и директна без принуде“ (Pašalić-Kreso, 2004, стр. 299).

Исти аутори су навели неколико битних одредница дисфункционалне или нездраве породице: „1. границе субсистема су ригидне или врло дифузне и најчешће непромјенљиве; 2. правила обитељског живота су непромјенљива и круто постављена, или у обитељи нема правила нити било каквих метода за усклађивање понашања; 3. улоге су круте и не могу бити измијењене, или улоге нису јасно дефиниране, а члановима није јасно шта се од њих тражи да би задовољили очекивања; 4. индивидуална аутономност се жртвује да би се сачувала обитељ на окупу, или аутономност је наметнута будући да нема обитељског јединства, 5. кому-

никација је неодређена и индиректна или увредљива и ауторитарна“ (Pašalić-Kreso, 2004, стр. 118–119). У таквим породичним околностима запостављен је развој морално аутономне личности младих.

Према Колберговој теорији о развоју моралности (Kolberg, 1981), породица је изузетно значајан фактор у моралном формирању личности појединца. Лонгитудиналним истраживањима, Колберг је идентификовао три фазе у развоју морала, а свака од њих подијељена је на два нивоа, тако да постоји шест нивоа у развоју моралности. Сваки ниво повезан је са когнитивним развојем од дјетињства до зрелог доба. Утицај породичног контекста нарочито је изражен у периоду дјетињства и адолесценције. „Установио је да прелом настаје послје десете године када се прелази са хетерономног (понашање усмјерено према другима) на аутономни морал (полази се од начела, а не од личних користи и ставова других). Од тог периода могућа је потпунија интернализација моралних вриједности, као и склад моралних сазнања, увјерења и дјеловања. Узорним понашањем и одмјереним саветима родитеља/старатеља и васпитача уопште, може се подстицати и подржавати развој моралности дјеце и младих“ (Ilić, 2013, стр. 274). Домети зависе од степена функционалности њихове породице.

У васпитању дјеце у функционалној породици доминирају животни контексти у којима се подстиче проактивно испољавање дјетета и подршка његовом самоспознавању, самопројекцији, самопоуздању, инвентивности и осамостаљивању. За разлику од дисфункционалне породице у којој су честа средства спречавања (захтјев, упозорење, опомена, забрана, наредба, укор, осуда и казна), у педагошки функционалној породици спонтано се преферирају средства подстицања којима се исказује стална подршка одрастању дјетета и поштовању његове личности, што стимулативно дјелује на психофизички развој у коме је морално формирање интегрална компонента. Примјера ради, у функционалној породици идентификовано је чешће подстицање понашања храбрењем, него похвалом дјетета. Према Нелсену (Nelsen, 2001, стр. 139) евидентне су предности храбрења над похвалом дјетета у породичном васпитању. Примјери за то су:

- Храбрење упућује на поступак („Како си пажљив према сестри“), а похвала на појединца („Добар дјечак“);

- Храбрење признаје марљивост и напредак („Сада много боље читаш“), а похвала истиче свршен резултат („Добро си то нацртао“);
- Храбрење препознаје заслуге и одговорност за уложени труд („Усправно ходаш након упорног вјежбања“), а похвала лишава дијете доживљаја постигнућа („Поносим се тобом што не ходаш погнуте главе“);
- Храбрењем се појединац подстиче на мијењање због себе („Јеси ли задовољнија када идеш да се играш са другарицама послје урађене задаће?“), а похвалом да се појединац мијења због других („Твоја мајка боље се осјећа када напишеш домаћу задаћу“).

Под дејством похвале дијете развија слику о себи у зависности од мишљења других. „Храбрење подстиче храброст, једноставно стимулише особу захваљујући искреном подржавању“ (Нешковић, 2012, стр. 347). Такво подржавање дјетета од свих чланова функционалне породице континуирано стимулише његово усвајање моралних сазнања, увјерења и дјеловања у различитим животним ситуацијама.

Блум и Нелсен истраживањем су идентификовали следеће значајне способности и вјештине дјеце: 1) личне способности; 2) сопствену важност у примарним односима; 3) личну моћ и утицај; 4) интерперсоналне вјештине; 5) интерперсоналне односе; 6) систематске вјештине; 7) вјештине суђења (Blum & Nelsen, 1987). Развој тих (претежно моралних) својстава дјеце и младих у знатној мјери зависи од степена опште и посебне педагошке функционалности породице. У функционалној породици морална својства дјеце и младих развијају се на природан начин. Исти истраживачи установили су да се наведена својства дјеце интензивно развијају када им је допуштено да одрастају и раде „раме уз раме“ са својим родитељима/старатељима. Таква контекстуална обука у радном процесу значајно је стимулисала развој психофизичких способности, умјећа и моралних квалитета дјеце и младих, истовремено доприносећи изградњи стила живота функционалне породице.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем емпиријског неексперименталног истраживања био је испитивање односа између функционалности породице и моралне развијености ученика.

Предмет истраживања је идентификација степена функционалности породице и постигнућа ученика старијег основношколског узраста на тесту моралне развијености, испитивање евентуалне повезаности тих варијабли, те утврђивање нивоа корелације функционалности породице и општег школског успјеха ученика.

Циљ истраживања је установити да ли постоји статистички значајна корелација функционалности породице са димензијама моралне развијености ученика и са њиховим општим школским успјехом.

Респектујући претходна истраживања и кључна обиљежја породичног контекста и функционалности породице (породични односи, емоционална атмосфера, доминирајућа врста комуникације, породичне вриједности) извели смо сљедеће *хипотезе* истраживања:

- 1) постоји статистички значајна корелација између самопроцијењеног степена функционалности породице и постигнућима ученика на тесту моралне развијености;
- 2) статистички је значајна повезаност између функционалности породице и оцјене општег школског успјеха ученика.

У припреми истраживачког пројекта примјењене су три методе: 1. метода теоријске анализе и синтезе, 2. сервеј истраживачки метод и 3. компаративна метода.

Метода теоријске анализе и синтезе кориштена је у анализи резултата претходних истраживања, као и у интерпретацији и синтетизирању резултата овог истраживања. Сервеј истраживачки метод примјењен је за утврђивање степена моралне развијености ученика и самопроцјена функционалности њихове породице. Компаративна метода примјењена је приликом упоређивања претходних истраживања о функционалности породице, али и приликом компарације моралне развијености ученика из породица различитог степена функционалности.

Кориштене су сљедеће истраживачке технике: анкетирање, тестирање, анализа садржаја научне и стручне литературе и школске документације.

Примјењена су два стандардизована мјерна инструмента:

1) Упитник у коме је 36 скала о појединим одредницама и обиљежјима породице у којој се одређује један од пет нивоа функционалности породице на Биверсовој скали положаја породице:

1. оптимално функционалне породице (20–35 бодова);
2. адекватно функционалне породице (35–50 бодова);
3. средње функционалне породице (50–65 бодова);
4. гранично функционалне породице (65–80 бодова);
5. тешко дисфункционалне породице (80–95 бодова) (Ilić, 2013, стр. 395–400). Аутори система процјене су: Роберт Биверс и Роберт Хамсон (Robert Beavers & Robert Hampson).

Установљена је одговарајућа поузданост овог инструмента и на нашем узорку испитаника, јер је Кромбах Алфа (Cronbach's Alpha) 0,83.

2) *Тести моралне развијености ученика* са три подтеста: 1) тест познавања значења моралних појмова (23 ајтема); 2) тест карактера (10 ајтема); 3) тест суђења у социјалним ситуацијама (13 ајтема). Ови инструменти преузети су из књиге Ранке Пеашиновић (Peašinović, 1976). Коефицијент поузданости (Reliability Statistics Cronbach's Alpha) на нашем узорку испитаника износи 0,86.

Испитивање је извршено у марту 2019. године на подручју уже бањалучке регије (Град Бања Лука и општине Лакташи и Челинац). У популацији је било 2.754 ученика осмог разреда основне школе. У случајно одабраним одјељењима осмог разреда (у ЈУ ОШ „Бранко Радичевић“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Петар Петровић Његош“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Иво Андрић“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Иван Горан Ковачић“, Бања Лука; ЈУ ОШ „Младен Стојановић“, Лакташи и ЈУ ОШ „Милош Дујић“, Челинац) у узорку је било 220 или 7,98% испитаника. Узорак је репрезентативан за испитанике на географском подручју на коме је извршено емпиријско истраживање.

За истраживање су изабрани ученици старијег основношколског узраста који се, према Пијажеу, налазе на стадију аутономне моралности, „када је суђење и понашање дјетета све више и више вођено интернализованим принципима“ (Stojaković, 2005, стр.

110). Дијете на овом узрасту увиђа да понашање ауторитета (родитељ, наставник) не мора бити увијек исправно. Њихово морално суђење је све више критичко и саорегулирајуће.

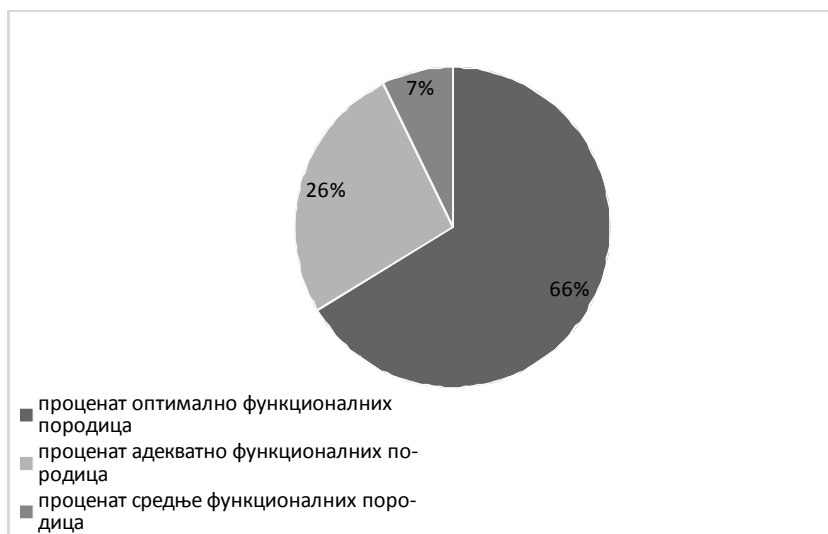
Утврђени показатељи обрађени су у статистичком програму SPSS 20. Прикладно врсти истраживања и постављеним хипотезама, у статистичком закључивању кориштени су сљедећи поступци: Пирсонов (Pearson) коефицијент корелације (r), χ^2 (хи-квадрат) тест и коефицијент контингенције (C).

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Идентификована су три сљедећа степена функционалности породица ученика осмог разреда основне школе:

- 1) оптимално функционалне породице (146 или 66,37%);
- 2) адекватно функционалне породице (58 или 26,36%);
- 3) средње функционалне породице (16 или 7,27%).

Омјер фреквенција таквих породица видљив је на сљедећем графикону:

Графикон 1: Однос процента породица различитог степена функционалности породице

У истраживању нису идентификоване гранично функционалне, нити тешко дисфункционалне породице. Укрштањем двију

димензија (1. здравље/компетентност и 2. кохезија/стил) на дијаграму скале процјене одређује се позиција испитиване породице у Биверс (Beavers) систему, а то је степен његове функционалности или дисфункционалности. У том систему и средње функционалне породице класификоване су у дисфункционалне. Чести су поремећаји понашања и неуротичности потомака из средње функционалних породица. Још су чешћи такви поремећаји и опседнутост из породица граничне функционалности. У потомака тешко дисфункционалних породица честе су појаве социопатологије и шизофренија. Зато су у овом истраживању провјеране евентуалне разлике у моралној развијености и у општем школском успјеху (као контролној варијабли) ученика из породица различитог процијењеног степена функционалности-дисфункционалности.

Иако су добијени процјеном сопствене породице на димензији функционалност-дисфункционалност, наведени показатељи индикативно указују на услове живота, одрастања и васпитања ученика старијег основношколског (адолесцентског) узраста. Око двије трећине испитаника (66,37%) своју породицу реципирају као оптимално функционалну, што је повољно за васпитну дјелотворност њиховог породичног амбијента. Али, сваки трећи ученик не доживљава своју породицу као оптимално функционалну, а није занемарљив број испитаника (7,27%), који своју породицу процијењују као средње функционалну. Таква породица разврстана је у Биверс (Beavers) систему међу дисфункционалне породице. У таквим породицама није стимулативан контекст развоја свих потенцијала личности младих, те ни њихове моралне развијености.

На сва три теста моралне развијености највеће просјечне резултате (М) постигли су ученици из оптимално функционалних породица, а најмањи просјечан број бодова остварили су испитаници из средње функционалних породица, што је видљиво у сљедећој табели.

СФПУ	N	ТЕСТ ПОЗНАВАЊА ЗНАЧЕЊА МОРАЛНИХ ОСОБИНА				ТЕСТ КАРАКТЕРА				ТЕСТ СУБЕЊА У СОЦИЈАЛНИМ СИТУАЦИЈАМА			
		M	SD	t	p	M	SD	t	p	M	SD	t	p
ОФП	146	43,23	4,23	2,13	0,05	8,31	2,06	2,36	0,05	11,83	1,95	2,73	0,01
АФП	58	45,78	6,13			6,12	2,81			8,36	2,04		
ОФП	146	48,23	4,29	2,96	0,01	8,31	1,83	3,17	0,01	11,83	2,08	3,24	0,01
СФП	16	39,87	5,81			4,20	2,04			6,24	2,69		
АФП	58	45,78	6,13	2,31	0,05	6,12	1,39	2,08	0,05	8,36	1,52	2,14	0,05
СФП	16	39,81	5,81			4,20	1,72			6,24	1,86		

ТАБЕЛА 1: РАЗЛИКЕ У ПРЕТХОДНИМ ПОСТИГЊИМА УЧЕНИКА ИЗ ПОРОДИЦА РАЗЛИЧИТОГ СТЕПЕНА ФУНКЦИОНАЛНОСТИ НА ТЕСТОВИМА МОРАЛНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ

СФПУ – Степен функционалности породице ученика
ОФП – Оптимално функционалне породице
АФП – Адекватно функционалне породице
СФП – Средње функционалне породице

Просјечна постигнућа ученика из оптимално функционалних породица хомогенија су (мање су вриједности SD) и у односу на резултате испитаника из средње функционалних породица статистичке вриједности разлика аритметичких средина добијених бодова (M) провјерених t омјером значајна је на нивоу 0,01. Разлике између просјечних постигнућа ученика из адекватно функционалних и средње функционалних породица на сва три теста значајне су на нивоу 0,05. Што су веће разлике у степену функционалности породице, веће су и разлике у просјечним постигнућима ученика на тестовима моралне развијености.

Показатељи кључних истраживачких налаза наведени су у сљедећем компаративно статистичком прегледу (Табела 2) корелација (r) између процјена позиције породице на димензији функционалност–дисфункционалност породице и постигнућа ученика из три групе породица на тестовима моралне развијености.

СТЕПЕН ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ	ПОСТИГНУЋА УЧЕНИКА НА ТЕСТОВИМА МОРАЛНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ			
	ПОЗНАВАЊЕ МОРАЛНИХ ПОЈМОВА	ПОЗНАВАЊЕ КАРАКТЕРА	СУЂЕЊЕ У СОЦИЈАЛНИМ СИТУАЦИЈАМА	УКУПНО
Оптимално функционалне породице	0,173 [*]	0,372 ^{**}	0,418 ^{**}	0,321 ^{**}
Адекватно функционалне породице	0,156 [*]	0,163 [*]	0,167 [*]	0,162 [*]
Средње функционалне породице	0,121	0,125	0,118	0,121
Укупно	0,150 ^a	0,221 ^{**}	0,234 ^b	0,201 ^{**}

ТАБЕЛА 2: Корелација између функционалности породице и постигнућа ученика на тестовима моралне развијености ученика

^a корелација значајна на нивоу 0,05 ($0,138 > r < 0,181$)

^b корелација значајна на нивоу 0,01 ($< 0,181$)

Установљено је да су мали износи Пирсоновог коефицијента корелације (r) процјене породичних обиљежја ученика средње функционалних породица и њихових постигнућа на три теста моралне развијености и у тоталу ($r = 0,118 - 0,121$) и нису статистички значајни. Коефицијенти корелације (r) између процијењених одредница адекватно функционалних породица и постигнућа ученика из тих породица значајни су на нивоу 0,05. Рецепција ученика оптимално функционалних породица и њихова постигнућа на тесту познавања значења моралних особина статистички значајно су повезани на нивоу 0,05 поузданости, а на тесту познавања карактера и на тесту суђења у социјалним ситуацијама статистички су значајни на нивоу 0,01 поузданости. Корелација између процјена функционалности породице које су дали испитаници и њихових укупних постигнућа на свим тестовима моралне развијености, такође је статистички значајна ($r=0,201$; $p=0,01$). Тиме је доказана хипотеза да постоји статистички значајна корелација између самопроцијењеног степена функционалности породице и постигнућа ученика на тестовима моралне развијености.

Оцјена општег школског успјеха изражава кумулативна образовно-васпитна постигнућа из свих наставних предмета, па и домета у развоју сви аспеката постигнућа у сазнањима, умијећима и испољавањима ученика, па и њиховој моралној развијености

(што би требало да је макар приближно исказано у оцјени из владања ученика, која се узима у обзир приликом извођења оцјене општег школског успјеха).

Резултати истраживања наведени у Табели 3, а нарочито коефицијент контингенције ($C=0,53$, $p=001$) потврђују у потпуности другу хипотезу да постоји статистички значајна повезаност између функционалности породице и општег школског успјеха ученика.

СТЕПЕН ФУНКЦИОНАЛНОСТИ ПОРОДИЦЕ	Одличан	Врло добар	Добар	Довољан	Недовољан	Укупно
Оптимално функционалне породице	32	43	54	15	2	146
Адекватно функционалне породице	5	10	12	25	6	58
Средње функционалне породице	0	0	2	5	9	16
Укупно	37	53	68	45	17	220
$\chi^2= 94,23$ $p=0,01$ $C=0,53$						

ТАБЕЛА 3: Функционалност породице и општи школски успјех ученика старијег основношколског узраста

Налази овог емпиријског истраживања указују на повезаност степена функционалности породице (коју чине кохезија и здравље/компетентност) и моралне развијености ученика (ниво моралних сазнања, морална увјерења и оспособљеност за суђење у социјалним ситуацијама). Из тога произилази закључак да је функционалност породице један од битних фактора, не само васпитно-образовних постигнућа ученика него и моралног формирања њихове личности. Штогод је повољнија емоционална клима у породици (емоционална блискост насупротив индолентности према осјећањима других, прихваћеност наспрам одбачености, веселост насупротив тужних осјећања...) и што су израженија обилежја здраве/компетентне породице (ненасилно комуницирање, демократски односи, учешће дјеце и младих у доношењу породичних одлука и одговорност у њиховом провођењу, идентификација са одраслима у просоцијалном понашању, отвореност породице према друштвеном окружењу, рјешавање неспоразума и евентуалних проблема на аргументован и компромисан начин, омогућавање посебности сваког члана породице и

разумијевање за његове потребе, искреност и солидарност, његовање позитивних породичних и друштвених вриједности, перспективност развоја појединца и породице...), повољнији је породични контекст за формирање аутономно моралних личности. И обрнуто, породице супротних одредница и обиљежја у одређеном степену су дисфункционалне, те нису довољно стимулативне у моралном развоју потомака.

ЗАКЉУЧАК

До задњих деценија двадесетог вијека у социолошкој и општој педагошкој литератури расвјетљавана је васпитна функција породице с обзиром на њена вањска обиљежја, као што су: састав (потпуна или непотпуна породица), облик породице (ванбрачна, старатељска, домска...), степен формалног образовања и професија родитеља, социо-економски статус породице, итд. У студијама из савремене породичне педагогије експлицирана су научна сазнања да су процеси и исходи породичног васпитања у већој мјери детерминисани унутарпородичним одредницама (емоционалном атмосфером, односима у породици, комуникацијом, вриједносним оријентацијама...) него сталним обиљежјима породице. Уважавајући таква сазнања и налазе тангентних истраживања моралног васпитања дјецe и младих у породици, припремљено је и реализовано емпиријско истраживање односа између функционалности породице и моралне развијености ученика осмог разреда основне школе (адолесцената).

Према процјенама испитаника, око двије трећине ученика живи у оптимално функционалним породицама, а сваки четврти је у адекватно функционалној породици. Није занемарљив број (7,27%) појединаца који своје породице доживљавају као средње функционалне породице (које су у Биверс систему означене као дисфункционалне породице). Нису идентификоване гранично функционалне, нити тешко дисфункционалне породице.

Статистички значајно већи просјечан број бодова на тестовима познавања значења моралних појмова, познавање карактера и суђења у социјалним ситуацијама постигли су ученици из оптимално функционалних породица у односу на просјечна постигнућа испитаника из адекватно функционалних и средње функционалних породица. Што је год већи степен функционалности породице, ученици су на све вишем нивоу моралне развијености и постижу већу просјечну оцјену општег школског успјеха, који изражава укупна васпитно-образовна постигнућа.

- ЛИТЕРАТУРА Нешковић, С. (2012). Позитивна дисциплина као основа за стратегију успјешног учења. У М. Ковачевић (ур): *Наука и иденитет, зборник радова са научној скупи* (341–361). Источно Сарајево: Филозофски факултет Пале.
- Barker, Ph. (1992). *Basic Family Therapy*, Third Edition. London: Blackwell Scientific Publications.
- Bennett, J. (2006). *Teaching and learning Science*. London: Continuum.
- Blum, St. H. & Nelsen, J. (1987). *Raising Self-Reliant Children in a Self-Indulgent World*. Calif: Prima publishing.
- Gardner, H. (2005). *Disciplinarni um*. Zagreb: Educa.
- Goldenberg, H. & Goldenberg, I. (2008). *Family Therapy – an overview*. Belmont CA, USA: Thomson Brooks/ Cool.
- Dahl, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
- Dahl, R. (2006). *Political Equality*. London: Yale University Press.
- Dewey, J. (1971). *Demokratija i vaspitanje – uvod u filozofiju vaspitanja*. Cetinje: Obod.
- Ekerman, N. V. (1987). *Psihodinamika porodičnog života*. Titograd: Grafički zavod.
- Ilić, M. (2013). *Porodična pedagogija*. Banja Luka – Mostar: Filozofski fakultet – Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.
- Kelly, B. (1955). *The Psychology of Personal Constructs*. New York: Norton.
- Kelly, B. (2009). *Ljudski kapital*. Zagreb: Educa.
- Kolberg, L. (1981). *The Psychology of moral development*. <https://image.sin.pub/190704> (Očitano: 5. maj 2020)
- Krysan, M., Moore. K. A., Zil, N. (1990). *Identifying successful families: An overview of constructs and selected measures*. Washington, D. C.: Child Trends.
- Nelsen, J. (2001). *Pozitivna disciplina*. Čačak: Inder Brdex Trade.
- Olson, D. H. (2000). Circumplex Model of Family Systems. *Journal of Family Therapy*, 22 (2), 144–167.
- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja – Prilog sistematskom razumijevanju obitelji i obiteljskog odgoja*. Sarajevo: JEŽ.
- Peašinić, R. (1976). *Pedagoška funkcija nastavnika u moralnom razvoju učenika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Stojaković, P. (2005). *Psihologija za nastavnike*. Banja Luka: Prelom.
- Todorović, J. (2017). Procena funkcionalnosti porodice – mogućnosti i ograničenja. U: J. Kostić Opsenica, J. Todorović, I. Janković (prir.), *Izazovi savremene porodice* (89–127). Niš: Univerzitet u Nišu.

LJILJANA S. JERKOVIĆ

MILE Đ. ILIĆ

UNIVERSITY OF BANJA LUKA

FACULTY OF PHILOSOPHY

REPUBLIKA SRPSKA, BiH

SUMMARY

FAMILY FUNCTIONING AND MORAL DEVELOPMENT OF STUDENTS

This paper presents the results of an empirical study into the relationship between family functioning and the level of moral development in senior students (adolescents), designed and conducted to take into consideration the more complete definition of the modern family, which gives preference to intra-family determinants over its external features, and relies on the results of previous relevant studies of the influence of the family on the formation of the child's personality. A functional and healthy family is one that aspires to or successfully achieves its goal of raising and educating children and youth, responsible parenthood/guardianship, promotion and maintenance of the mental and physical health of all family members, and provision of support to their work, life, and social fulfillment.

The aim of the study was to ascertain whether there is a statistically significant correlation between family functioning and the level of students' moral development and overall school performance. It included 220 senior primary school students.

The results show that about two-thirds of students see their families as optimally functional, and that the rest of the respondents believe that they live in families that do not reach the same functioning mark. Every third respondent perceives their family as functioning adequately, but quite a few students (7.27%) perceive their family as functioning moderately (according to the Beavers Systems Model, such families are considered dysfunctional).

Students from optimally functional families had the highest average scores on moral development tests, while those from moderately functional families scored the lowest average number of points. The differences are statistically significant not only on these tests, but also for overall school performance as the control variable.

A statistically significant correlation was found between the level of family functioning and student achievement on moral development tests. Such results allow us to conclude that family functioning (with all intragroup determinants that have positive educational effects) is one of the key factors in the moral formation of young people's personalities and their academic performance. Therefore, it

is extremely important to improve the social position of the family, continuously train/instruct parents on pedagogical issues, and continuously work in partnership with pedagogical and other institutions and organisations engaged in children's upbringing and education.

KEYWORDS: family functioning; dysfunctional family; Beavers Systems Model; moral development; moral traits; knowledge of character; judgment in social situations; overall school performance.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).
This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).